

Харківська наукова школа екстремальної психології

*Володимир Садковий,
кандидат психологічних наук, доцент,
ректор,*

*Олег Назаров,
кандидат психологічних наук,
доцент, перший проректор,
Університет цивільного захисту України*

*Історія становлення, сучасний стан та
перспективи розвитку.*

В історії світової психології постаті Артура Володимировича Петровського та Михайла Григоровича Ярошевського займають особливе місце. Добре відомо, що вони були яскравими представниками так званого методу категоріального аналізу у психології. Але не менш важливим є те, що розробляючи нетрадиційний підхід до історичного розвитку психологічного пізнання, який дозволив під новим кутом зору дослідити еволюцію понятійних структур нашої науки, ними, наприкінці ХХ століття, були узагальнені психолого-правові аспекти та впроваджено поняття "екстремальна психологія".

Екстремальна психологія, як самостійна галузь психологічної науки вперше була зафіксована у словарі «Психологія», який вийшов за загальною редакцією А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського у 1990 році. Це було обумовлено накопиченням наукових

поглядів в галузях авіаційної, космічної, військової, морської та польової психології.

Однак, першу віху становлення екстремальної психології в Україні ми пов'язуємо з дослідженнями у 20-х роках минулого століття представником харківської наукової школи Олександром Романовичем Лурія афективних станів людини та розробку ним сполученої моторної методики, яка дозволила виявляти сховані афективні комплекси. Головні експериментальні та теоретичні дослідження Олександра Романовича Лурія з питань мозкової локалізації вищих психічних функцій та їх порушень при локальних ушкодженнях мозку, стали основою формування концептуального апарату та феноменологічної бази нейропсихології, а також розробки системи методів нейропсихологічної діагностики, відомих у світовій науці як «батарея лурієвських методів».

Спільно з іншим представником харківської наукової школи - Олексієм Миколайовичем Леонтєвим, якого знає весь науковий світ як засновника загально-психологічної концепції діяльності, вони проводять цикл експериментальних досліджень, що розкривають механізм формування вищих психічних функцій як процесу «вращивания», інтеріоризації зовнішніх форм орудійно-опосередкованих дій у внутрішні психічні процеси.

Наприкінці 30-х років минулого століття у Харкові, Києві та Одесі відкриваються спеціалізовані підрозділи (кабінети, клініки, інститути), які займаються проведенням відповідних досліджень у галузі поведінки людини. Широкого визнання в цей період набувають видані у Харкові роботи А.Е. Брусилівського, його доповідь та доповідь О.Р. Лурія на всесоюзному з'їзді з проблем поведінки людини у 1930 р.

Сумнозвісна постанова ЦК ВКП(б) "Про педологічні збочення у системі Наркомпросів" (1936 р.) завдала нищівного удару по ряду психологічних галузей, включаючи і екстремальну психологію. Однак, саме й цей період представниками харківської наукової школи Олександром Володимировичем Запорожцем та з Олексієм Миколайовичем Леонтєвим успішно проводяться експериментальні дослідження з проблем орієнтованої діяльності у регулюванні поведінки та розробляється метод відновлення рухливих функцій після поранення...

Відродження в Україні екстремальної психології починається у повному обсязі лише в останній чверті ХХ ст.

Цей процес відбувається на фоні прикладних досліджень, які проводяться Групою екстреної допомоги МВС СРСР при

надзвичайних, кризових обставинах та до складу якої входять наукові співробітники Центральної науково-дослідної психофізіологічної лабораторії МВС СРСР. Мало відомо, що в цієї науковій установі існував Відділ проблем підвищення психофізіологічної стійкості особового складу в екстремальних умовах. Наукові розробки виконувалися у відповідності з Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР з оборонної тематики спільно з рядом науково-дослідних центрів Мінздраву, Міноборони та Міністерства освіти. Основною задачею науковців стає пошук та апробація (клінічна та експериментальна, у тому числі і в польових умовах) високоефективних лікарських засобів, здатних захистити особовий склад від психотравмуючого впливу факторів екстремальної обстановки, зберегти та підвищити бое- та працездатність.

Не останню роль у цьому процесі відіграють харківські науковці – представники академії ім. Говорова, фармацевтичної академії, медичного та авіаційного інституту.

Саме у цей період був вивчений і проаналізований вітчизняний досвід організації психоневрологічної допомоги у період Першої Світової війни, Кримського землетрусу 1927 року, практика роботи спеціалізованих відділень госпіталів у період Великої вітчизняної війни. Буквально по крупничках збиралися й результати закордонних досліджень (особливо ті, що проводилися у Сполучених Штатах Америки за матеріалами Корейської та В'єтнамської війн). Так, групі харківських науковців вдалося виявити та ознайомитися з публікаціями матеріалів в межах дослідного проекту, що реалізовувався у США у минулому сторіччі та був присвячений психологічним аспектам стихійного лиха.

Харківським науковцям спільно з представниками інших наукових шкіл (особливо Москви, Ленінграду (нині Санкт-Петербургу), Києва та Новосибірську) довелося проводити наукові дослідження та працювати в таких надзвичайних ситуаціях, як аварія на Чорнобильській АЕС (1986 р.), землетрус у Молдові (1987 р.) та Armenії (1988 р.), міжнаціональний конфлікт у Нагорному Карабасі та масові безладдя у м. Баку (1988-1990 рр.). Окрім дослідницьких задач, науковці, які входили до складу групи, надавали кваліфіковану психологічну та психіатричну допомогу особовому складу, членам їх сімей та пересічним громадянам, у яких спостерігалися дезадаптивні стани. За цей час, окрім достатньо серйозних наукових результатів, був накопичений досвід з організації та методики надання екстреної психологічної допомоги тим, хто її потребує, відпрацьовані методи діагностики дезадаптивних психічних станів, апробовані терапевтичні схеми використання лікарських засобів з групи психотропних препаратів. Тоді ж, уперше, було піднято та поставлено проблему посттравматичних стресових розладів у працівників правоохоронних органів, опубліковано огляд за цією тематикою. Нажаль, у той час особисті результати представників Харківщини не були достатньо представлені у відкритих засобах масової інформації, але на щастя збереглися в архівах.

У ході цієї роботи науковці формувалися як фахівці в галузі екстремальної психології. Яких-небудь освітніх програм за даним напрямком для психологів у той час ще не існувало, хоча спеціальна, фізична та медична підготовка військовослужбовців, працівників правоохоронних органів з урахуванням набутого досвіду вже проводилась.

Підвищену активність та масштабність

дослідження з проблем екстремальної психології придбали після подій серпня 1991 року. Харківські психологи, спільно з представниками інших наукових шкіл, накопичували новий досвід психологічного забезпечення підготовки та роботи з особовим складом в умовах дій агресивного натовпу, нейтралізації чуток, забезпечення спокою на вулицях при проведенні багатотисячних маніфестацій, мітингів, маршів та т. ін.

Цей досвід було використано при відпрацюванні питань психологічного забезпечення проведення спеціальних заходів щодо припинення масових безлад у м Києві під час проведення акції «Україна без Кучми» та у м. Сімферополі, коли групою агресивно-налаштованих молодиків – представників кримсько-татарського населення півострова - було вперше перекрито залізничну лінію та вчинено спробу фізичного впливу на працівників міліції.

Розпад Радянського Союзу, побудова України як самостійної держави, тектонічні процеси у суспільстві обумовили необхідність переосмислення засад ще зовсім молодій екстремальній психології. Їй не вдалося уникнути потрясінь, хоча вони не були такими глибокими, як у материнських науках. Апофеозом стала пропозиція не надавати екстремальній психології самостійного наукового статусу.

На щастя, здоровий глузд та логіка науки перемогли і сьогодні можна констатувати, що екстремальна психологія в Україні де-факто і де-юре визнана галуззю психології, яка є фундаментом наукової спеціальності за номером 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. Паспорт цієї спеціальності був прийнятий і опублікований ВАКом України наприкінці 2006 року. Не без гордості заявляємо, що основна лепта у розбудові цієї спеціальності

належить не тільки нашим землякам-харків'янам, але й колегам по роботі з Університету цивільного захисту України.

Вперше на теренах колишнього СРСР в Університеті цивільного захисту України розпочата підготовка фахівців за спеціальністю «Екстремальна та кризова психологія». Не будемо докладно зупинятися на розгляді цього питання, але підкреслимо, що випускники Університету, цивільного захисту України, отримуючи диплом, на сьогодні є най захищеними та найзатребуваними з загальної кількості тих, хто отримує спеціальність «Психологія».

У 2006 році на базі Університету цивільного захисту України створюється науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології, на яку покладаються наступні основні завдання:

- ✓ здійснення наукових досліджень в галузі екстремальної та кризової психології;
- ✓ розробка та удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність служби психологічного забезпечення МНС України;
- ✓ надання обґрунтованих рекомендацій щодо психологічного супроводу навчально-виховного процесу в відомчих навчальних закладах МНС, підвищення професійної компетенції персоналу МНС, їх професійного та особистісного зростання;
- ✓ розробка та впровадження в практичну діяльність психологів МНС сучасних психотехнологій роботи з кризовою особистістю та вирішення психологічних проблем, що виникають у працівників МНС та цивільного населення в умовах надзвичайної ситуації, викликаній подіями природного, техногенного або соціального походження.

Колектив Лабораторії сьогодні

вирішує найскладніші питання не тільки з проблем науково-методичного та практично-прикладного супроводу діяльності служби психологічного забезпечення МНС, але й безпосереднього надання екстреної психологічної допомоги населенню, постраждалому внаслідок надзвичайної ситуації, викликаній подіями природного, техногенного або соціального походження. Достатньо лише сказати, що за зразкове виконання професійних обов'язків під час ліквідації наслідків вибуху побутового газу у житловому будинку у м. Дніпропетровськ, наказом МНС провідному науковому співробітнику науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Світлані Юрїївні Лебедеві було присвоєно позачергове звання «майор служби цивільного захисту», за високопрофесійні дії, проявлені під час надання психологічної допомоги родичам загиблих шахтарів у м. Донецьк на шахті ім. Засядька 18 листопада 2007 р. начальник науково-дослідної Лабораторії Олександр Володимирович Тімченко був нагороджений відзнакою МНС «За відвагу у надзвичайній ситуації II ступеня», а провідний науковий співробітник цієї Лабораторії Віталій Євгенович Христенко за зразкове виконання професійних обов'язків у складі робочої групи уповноваженого Верховної ради України з прав людини Н.І. Карпачової, що працювала з моряками, які були звільнені з піратського полону, нагороджений відзнакою МНС «За відвагу у надзвичайній ситуації I ступеня».

Підводячи підсумок відзначимо, що розвиток екстремальної психології наприкінці ХХ - початку ХХІ століть в Україні дає усі підстави для виділення Харківської наукової школи, яка поєднує у різних сполученнях традиційні ознаки (науково-теоретичну, навчально-підготовчу та практично-прикладну).